

Fúria i misericòrdia de Déu. Cròniques dels terratrèmols de Montesa de 1748

God's fury and mercy. Chronicles of the Montesa earthquakes of 1748

MARTA CASANOVAS i BENEYTO
maracabe@alumni.uv.es

Universitat de València

Resum: L'any 1748, una sèrie de terratrèmols va assolir el Regne de València, amb Montesa com una de les àrees més afectades. Aquest estudi analitza diversos textos contemporanis que documenten aquests esdeveniments, incloent-hi obres de Vicent Ximeno i Esteban Félix Carrasco, així com diversos impresos anònims. S'examinen les perspectives religioses, tècniques i socials d'aquests textos i se'n discuteixen les divergències, així com la possible interdependència entre les fonts, especialment en relació amb l'autoria de certs textos, de manera que s'ofereix una reflexió sobre la memòria col·lectiva i la transmissió textual en l'època.

Paraules clau: terratrèmols de Montesa, Regne de València, segle XVIII, crònica històrica, Vicent Ximeno, Esteban Félix Carrasco

Abstract: In 1748, a series of earthquakes struck the Regne de València, with Montesa as one of the most affected areas. This paper analyzes several contemporary texts that document these events, including works by Vicent Ximeno and Esteban Félix Carrasco, as well as several anonymous printed materials. The religious, technical and social perspectives of these texts are examined, as well as their divergences, and the possible interdependence between the sources is discussed, especially in relation to the authorship of certain texts, so that a reflection is offered on the collective memory and textual transmission at the time.

Keywords: Montesa earthquakes, Regne de València, 18th century, historical chronicle, Vicent Ximeno, Esteban Félix Carrasco

DATA PRESENTACIÓ: 5/11/2024 ACCEPTACIÓ: 15/11/2024 · PUBLICACIÓ: 22/12/2024

L'any 1748, una sèrie de sismes coneguts com els terratrèmols de Montesa va assolir el Regne de València. Aquests esdeveniments sísmics van començar el 23 de març de 1748 i van continuar amb rèpliques i nous terratrèmols fins al 2 de juny del mateix any, i es considera que van tenir una intensitat estimada d'entre VIII i IX a l'escala de Mercalli. Els efectes dels terratrèmols van ser devastadors, especialment a la localitat de Montesa, d'on deriva el nom de la sèrie sísmica, però també a altres poblacions com Canals, l'Alcúdia de Crespins i Xàtiva. Així, l'esdeveniment va causar greus danys materials, amb la destrucció gairebé total del castell de Montesa, i un nombre significatiu de víctimes mortals

Aquest desastre s'emmarca en una època d'intensa activitat sísmica a Europa. Només set anys després, el terratrèmol de Lisboa de 1755 va sacsejar el continent amb una força descomunal i va destruir gran part de la capital portuguesa i afectar altres regions properes. Aquest esdeveniment va tenir un profund impacte en la mentalitat europea, fet que va generar debats filosòfics, teològics i científics sobre la naturalesa dels sismes i el seu significat. Tot i que els terratrèmols de Montesa no van tenir la mateixa ressonància internacional, la seua importància per al Regne de València no pot ser subestimada, especialment perquè es van convertir en un dels episodis més recordats dins de la història sísmica del territori valencià i van influenciar les mesures posteriors per gestionar el risc sísmic.

1. Documentació dels terratrèmols

Existeixen diverses fonts documentals que tracten el terratrèmol de Montesa, les quals inclouen miscel·lània, impresos tant amb autors coneguts com anònims, i també un manuscrit històric. La diversitat de fonts proporciona una font d'estudi a partir dels diferents testimonis i registres documentals que facilita una anàlisi profunda dels esdeveniments, i ofereix una perspectiva rica sobre l'impacte i les conseqüències del terratrèmol en la regió afectada.

Entre aquestes fonts, destaquen especialment les obres de Vicent Ximeno, d'Esteban Félix Carrasco i les anònimes publicades per Joseph Teixidò, arran de la seua detallada descripció dels esdeveniments i les seues conseqüències. Els impresos de Ximeno i Carrasco presenten una major extensió, però mentre que Ximeno ofereix una perspectiva més històrica i cultural, Carrasco proporciona una visió tècnica i arquitectònica. A més a més, cal abordar amb precaució els problemes d'autoria que envolten Ximeno i un dels textos publicats per Teixidò.

Així doncs, amb l'objectiu d'analitzar i comparar les perspectives dels impresos, així com de contribuir a la comprensió de la memòria col·lectiva, seguirem l'estructura següent. En primer lloc, durem a terme una anàlisi de les obres esmentades en què hi inclourem el context dels autors, crucial per ajudar a entendre el seu rerefons, les seues motivacions i les perspectives des de les quals escriuen. Tot seguit, farem una comparació de les perspectives i tractarem l'autoria de dos dels escrits. A continuació, ampliarem el context de la catàstrofe amb altres fonts i, per acabar, escriurem les conclusions.

2. L'obra de Vicent Ximeno

El doctor Vicent Ximeno i Sorlí fou un important bibliògraf valencià durant l'edat moderna. Ha sigut esmentat en obres contemporànies com són *Les «Regles de esquivar vocables» i «La qüestió de la llengua»*, d'Antoni Badia i Margarit, o *Llengua i església durant el barroc valencià*, de Vicent Pitarch i Almela, però només en referència a altres autors, com són Fenollar o sant Vicent Ferrer, i la llengua en què predicava.

Per trobar informació més detallada sobre la seua vida i obra ens hem de remuntar al 1895, any en què Francisco Martí Grajales veié publicat el treball pel qual va ser premiat als Jocs Florals del 1894 de Lo Rat Penat, que portava per títol *El doctor Vicente Ximeno y Sorlí, presbítero, bibliógrafo valenciano: estudio biográfico y bibliográfico*. L'estudi narra detalls de la vida del valencià, nascut el 1691 i mort el 1764, confirmats pels diferents documents comprovants que aporta, com poden ser la partida de baptisme, una sol·licitud a l'ajuntament o el certificat d'enterrament. No només això, sinó que també realitza un llistat de la bibliografia completa del valencià.

Així, és entre els seus escrits que trobem la *Relación verdadera de los terremotos padecidos en el Reino de Valencia desde el día 23 de marzo del año 1748 y de las rogativas que se hacen en la ciudad de Valencia y en otras partes del reino a Dios, Nuestro Señor, para que aplaque su ira y cese este castigo*. No podem, però, deslligar la crònica de la seua obra més reconeguda, la recopilació bibliogràfica intitolada *Escritores del Reino de Valencia*, que està dividida en dos volums, el primer escrit l'any 1747 i el segon el 1749. Com indica Martí Grajales, a la *Relación verdadera de los terremotos* no s'indiquen ni l'autor ni l'any de publicació (1895: 21), però podem intuir que Ximeno n'és l'autor per dues notícies que lliguen les obres.

Al segon volum d'*Escritores del Reino de Valencia*, Ximeno tracta la vida i obra de Gaspar de la Figuera, un dels escrits del qual fa referència a un natural de Montesa, fet que fa que el bibliògraf duga a terme una digressió per narrar «la fatal noticia y muy verdadera que al tiempo de imprimir esto ha llegado a esta ciudad del lamentable estrago que ha hecho en muchos lugares del reino, especialmente en dicha villa y castillo de Montesa, un repentino y furioso terremoto» (Ximeno 1749: 58). Els fets i detalls que s'hi exposen són els mateixos que a la *Relación verdadera de los terremotos*, tot i que a la crònica són ampliat i reordenats, la qual cosa podria indicar que va ser escrita més tard que *Escritores del Reino de Valencia* i es confirmaria amb l'avís de Ximeno citat adés. Malgrat que aquesta circumstància no és suficient per a afirmar que l'autor és, en efecte, Ximeno, no hem de descartar el que apunta Justo Pastor Fuster al segon volum de la seua *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días y de los que aún viven*, on assenyalava que «he visto un ejemplar firmado de letra del mismo Ximeno en que dice que él lo escribió» (Pastor 1830: 52).

Si ens fixem en el contingut, el podríem dividir en sis parts diferenciades. Primerament hi ha una introducció en què s'esmenta el terratrèmol de Lima i Callao, al Perú, l'any 1746 per comparar i presentar el que assolà Montesa i el seu castell el 1748 i on s'hi indica que sembla que el terratrèmol començà a les sis del matí del 23 de març. A continuació, Ximeno duu a terme una descripció del castell. Com que

es tracta d'una estructura que ja no existeix en l'actualitat, la imatge que fa palesa el bibliògraf resulta un testimoni absolutament necessari per conèixer com era en els seus moments finals. Així, després de descriure'n la situació, Ximeno recorre el castell en ordre i des de la porta per ressenyar els diversos espais, com són l'església, el claustre o les diverses oficines, habitacions, places d'armes, patis i torres, i no oblida il·lustrar el grossor i les formes de les parets del castell per detallar-ne l'esquelet.

És tot seguit que Ximeno narra el terratrèmol, que diu que durà un credo i mig de temps i que causà que «de la iglesia no quedó sino lo recto de una de sus paredes a la parte inmediata al claustro; delante de la sacristía y resitorio, un pedazo de pared abierta por muchas partes, y algún pedazo del muro» (Ximeno 1748: f. 3). No només això, sinó que com s'hi estava celebrant missa, moriren vint persones en el moment, la gran majoria religiosos i entre els quals es trobava el doctor Josep Ortells, el prior del convent. Dels deu homes que se'n salvaren, un acabà morint més tard a Canals a causa de la gravetat de les seues ferides.

Conseqüentment i en un altre apartat trobem també allò que Ximeno considera més important, la pèrdua de les Sagrades Formes. S'envià el capellà de Carpesa i el rector del Col·legi de Sant Jordi perquè les buscaren i les trobaren. Així ho feren, i trobaren també tots els elements necessaris per fer missa que s'havien perdut a l'hora del sisme, tots en un estat quasi perfecte, fet que, segons Ximeno, mostrava la misericòrdia de Déu. Això passava el 28 d'octubre, després d'una segona repetició del terratrèmol que no fou tan violenta com el primera.

El fragment que segueix és dedicat a un altre terratrèmol, que tingué lloc la nit del 2 d'abril i que acabà d'assolar per complet el que quedava del castell de Montesa, on hi morí un obrer que estava dormint. A la vila, s'acabaren de destruir l'església i quasi totes les cases que no havien caigut durant el primer sisme i moriren també tres persones. Conseqüències semblants patiren les viles de Vallada, Énguera i Anna. Amb més detall es descriu el que passà a Xàtiva i els diversos pobles de la Costera, on des del primer sisme els resultats foren tals que hi hagué una destrucció total o parcial de les localitats. A Xàtiva en concret, Ximeno destaca la pèrdua del convent i les cases del barri de la Mercè i com no es podia preveure quan els danys s'arreglarien i el seu gran cost. Tanmateix, i de nou per misericòrdia de Déu, no morí cap persona, ja que fugiren totes al camp. Més endavant, el bibliògraf assenyalava que a València s'arribaren a sentir tots els terratrèmols, però que no van arribar a causar cap dany físic.

L'últim gran apartat es dedica a les reaccions a les calamitats. Primerament, es tracten les de la capital, València, on el 27, 28 i 29 de març foren dies de rogatives amb el Santíssim Sagrament i les imatges, entre altres, de la Mare de Déu dels Desemparats i de sant Vicent Ferrer. No només això, sinó que la imatge original de la Mare de Déu dels Desemparats es portà en processó general el dia 4 d'abril a diverses esglésies de la ciutat. Seguidament, Ximeno comenta les de Xàtiva, on havien caigut algunes torres del castell. Així, hi hagué una processó de rogativa al Santíssim Crist del Carme i es van passejar les imatges de Sant Josep i de la Mare de Déu de la Seu, com passà en altres pobles.

Finalment, Ximeno conclou la seua crònica amb una idea central que es repeteix insistentment al llarg de tot el relat: els terratrèmols no són només fenòmens naturals, sinó que són enviats per Déu com a càstig pels pecats dels homes. D'aquesta manera, el bibliògraf subratlla que «indignándose Dios contra los pecados de los hombres, envía estos castigos, los cuales no suceden puramente por causas naturales, y que cuando Dios usa de misericordia, porque ellos con su arrepentimiento aplacan su ira, cesan y tienen fin» (Ximeno 1748: f. 8). Es pot inferir, per tant, que és precisament per aquesta intercessió divina que no hi hagué cap mort a la Costera, de manera que es reforça la creença que la pietat i el penediment poden aplacar la ira divina i posar fi als desastres. Aquesta interpretació moral dels terratrèmols reflecteix la mentalitat religiosa de l'època, on els esdeveniments naturals es consideraven sovint com a manifestacions de la voluntat divina.

3. L'obra d'Esteban Félix Carrasco

El següent imprés l'escriu Esteban Félix Carrasco, un destacat militar espanyol del segle XVIII conegut tant pel seu servei en l'exèrcit com pels seus escrits. Nascut a Saragossa, Carrasco va ascendir al rang de capità graduat de dragons i va servir com a ajudant de camp del tinent general Tubiers de Grimoard, capità general de València i duc de Caylus i, consegüentment, una figura influent en el context militar de l'època. La seua carrera militar li va permetre adquirir una experiència considerable, que més endavant va saber traslladar al paper.

Com a escriptor, destaca la seua publicació *Relación sucinta tocante a los accidentes de la peste de Marsella, su pronóstico y su curación*, del 1721. Es tracta de la traducció de l'obra francesa de Chicoineau, Verni i Soulier que documenta la pesta que va afectar Marsella aquell mateix any, amb una anàlisi detallada de la malaltia i les seues conseqüències, així com les estratègies per a la seua curació (Gallardo i Gómez 2010), la qual cosa la converteix en una font valuosa per entendre els desafiaments sanitaris de l'època.

L'obra més important de Carrasco, tanmateix, és la *Relación puntual, circunstanciada de la ruinas y extragos causados por los terremotos que se sintieron en varias partes del Reino de Valencia los días 23 de marzo y 2 de abril de 1748, sacada de las noticias testimoniadas remitidas por los gobernadores, corregidores y justicias al excelentísimo señor duque de Caylus, gobernador y capitán general de este dicho reino y el de Murcia*, publicada l'any 1748. Amb una descripció precisa dels danys causats pels terratrèmols, la relació va ser impresa tant a València com a Madrid i es va tornar a editar, ampliada, a Lisboa (Faus, 1989). La seua publicació en aquestes ciutats reflecteix la rellevància que es va atorgar a l'esdeveniment i la seua necessitat de documentació oficial.

En ambdues obres, Carrasco evita interpretacions providencialistes o religioses i es concentra en la descripció pragmàtica i tècnica de les causes i conseqüències dels desastres. Així com a la seua obra sobre la pesta de Marsella ofereix una anàlisi detallada dels efectes de la malaltia i de les mesures sanitàries adoptades, a la crònica dels terratrèmols de Montesa, com veurem, posa el focus en els

danys estructurals, els errors arquitectònics i la gestió de la crisi posterior. Aquesta continuïtat en l'enfocament racional i descriptiu mostra la seua clara influència del pensament il·lustrat, que prioritza l'observació empírica i la gestió pràctica dels fenòmens naturals o sanitaris, per damunt de les interpretacions sobrenaturals o religioses que altres autors de l'època continuaven defensant.

La narració de Carrasco dels esdeveniments sísmics segueix una estructura diferent a la de Ximeno, però, de la mateixa manera, la podem dividir en sis apartats. Com Ximeno, Carrasco comença amb una introducció, que en aquest cas és més extensa i que no només descriu la magnitud i la violència dels terratrèmols, sinó que també destaca com els moviments tel·lúrics van afectar severament diverses localitats valencianes. Tot seguit, passa a explicar la història del castell i de l'Ordre de Montesa, ordre militar fundada el 1317 després de la dissolució dels templers. El castell era un símbol de poder i influència per a l'Ordre, que exercia un control considerable sobre la regió durant l'època medieval, i Carrasco contextualitza la seua importància no només com a fortalesa militar, sinó també com a centre espiritual i administratiu de l'Ordre.

Després d'introduir la història del castell, Carrasco ofereix una descripció breu però carregada de significat tant de la fortalesa com del poble de Montesa. Aquesta descripció destaca la imponent presència del castell, que s'erigia majestuós sobre Montesa i, així, el poble, situat al peu d'aquesta gran construcció, vivia sota la seua influència, tant en l'àmbit simbòlic com en el pràctic. La fortalesa no només representava un punt de defensa i poder, sinó que també estructurava la vida quotidiana dels habitants i definia les seues activitats, la seua cultura i les seues relacions socials.

Tanmateix, en el següent apartat Carrasco explica com el castell de Montesa, tot i la seua ubicació en un turó, presentava defectes estructurals que el feien vulnerable, i no estalvia crítiques ni raons per les quals la fortificació no era adequada per a la defensa. Assenyalava de primeres que era «defectuosa, en primer lugar, por la elección del sitio y por la mala construcción» (Carrasco 1748: f.4) i la seua vulnerabilitat davant els desastres naturals. D'aquesta manera, en crítica la ubicació, la qualitat dels materials utilitzats i les tècniques constructives, i argumenta que totes aquestes febleses van contribuir a l'extensió del desastre quan els terratrèmols de 1748 van sacsejar la regió. Segons Carrasco, aquestes falles estructurals es van convertir en una trampa mortal per als habitants que es trobaven intramurs durant els terratrèmols.

A continuació, l'autor es centra en les víctimes dels terratrèmols i en la situació immediatament posterior a la catàstrofe, però no diferencia entre els fets ocorreguts el 23 de març i els succeïts el 2 d'abril. Fa una relació dels diversos morts, tant al castell com al poble, i descriu amb detall la desesperació i el caos que es van apoderar de la població mentre es desplomaven els edificis i es produïen les pèrdues humanes. A més a més, Carrasco esmenta els esforços per socórrer la població i les víctimes amb, per exemple, els 200 rals de huit oferts per l'arquebisbe de València, i no s'està de comentar la problemàtica que comporta que els supervivents hagen de compartir barraques sense importar el sexe. Aquesta part del relat posa de manifest la magnitud de la tragèdia i l'impacte que va tenir sobre la població.

Finalment, Carrasco narra la destrucció d'altres pobles de la regió subratllant de quina manera els terratrèmols van causar estralls en diverses localitats del Regne de València. Sense comptar Montesa, que ja havia tractat, fa referència a 46 poblacions en total, parant especial atenció a Ènguera, Anna, Ontinyent, l'Olleria, Bocairent, Torrella i, sobretot, Xàtiva. Descriu com les onades sísmiques van destruir esglésies, cases i altres edificis en municipis més petits, de manera que van deixar un rastre de devastació que es va estendre molt més enllà de Montesa. Aquesta descripció amplia la visió del desastre, ja que mostra com l'impacte dels terratrèmols va ser generalitzat i no es va limitar a un únic lloc.

4. Textos publicats per Joseph Teixidò

Com hem esmentat adés, els altres dos textos sobre els terratrèmols de Montesa que pretenem posar en relleu són anònims i van ser publicats per l'impressor Joseph Teixidò. El primer, imprés a Madrid i reimprés a Barcelona, és una crònica dels moviments sísmics i de les seues conseqüències, una narració dels fets que destaca els danys i les pèrdues humanes i materials. En el segon, imprés a Barcelona, s'ofereixen detalls addicionals sobre les circumstàncies dels sismes i les reaccions de la població. Amb la publicació dels escrits en aquestes dues capitals veiem palesa, de nou, la gravetat del succés.

El primer porta per títol *Relación de los estragos y desgracias que en el Reino de Valencia ha ocasionado el nunca visto huracán y temblor de la tierra sucedido en el día 23 de marzo de este año, a las siete menos cuarto según las noticias comunicadas, hasta el 27 del mismo, al Capitán General, Arzobispo e Intendente, y las que sucesivamente van llegando a esta corte por las cartas recibidas en ellas*. Es tracta d'una relació que il·lustra els diferents danys materials i víctimes que van patir diverses poblacions com a conseqüència del sisme del 23 de març. No hi ha cap descripció introductòria sobre el succés ni es localitza l'epicentre a Montesa, sinó que la relació comença amb el que es va notar a València: unes tremolors que van durar un minut, que van fer que el Micalet «sin embargo de la especial robustez de su fábrica, se conmovió por nueve veces y otros tantos golpes dio el martillo, separado de su campana mayor, lo que consternó y puso con la novedad en turbación a todo el pueblo (Anònim 1748b: f. 1r-1v)».

Per ordre, doncs, trobem que es ressenya el que va passar a Xàtiva, Sellent, Torrent de Fenollet, Montesa, Anna, Alcàntera de Xúquer, Vallada, Ènguera, Carcaixent, Alzira, Xella, Benissa, Xàbia, Calp, Dénia, Gandia, Sagunt i Castelló de la Plana; és a dir, un total de dènou localitats, vint-i-set menys que les que trobem a la relació de Carrasco. Tanmateix, a causa de la diferència de dates entre aquesta relació, que només relata «las noticias comunicadas hasta el 27 del mismo [març]» (Anònim 1748b: f. 1r), i la de Carrasco, publicada el 20 d'abril, no hem de considerar la desigualtat entre poblacions descrites com a significativa. A més a més, cal destacar la menció de Sagunt i de Castelló de la Plana, que posa de manifest la importància del sisme no només per la seua magnitud, sinó també per l'extensió.

El segon imprés és la *Relación del terremoto y sus efectos que padeció el Sacro Convento de Montesa en el día 23 de marzo de 1748*, que comença amb una breu introducció en què es documenta el terrible terratrèmol que va sacsejar la regió de Montesa. Segons el relat, el sisme va tenir lloc al voltant de les sis del matí i es va prolongar durant el temps que es tardarien a resar dos credos, fet que va motivar el pànic entre la població i va causar una gran devastació al seu pas.

A continuació, l'autor fa una descripció física del castell de Montesa, en què es destaca la seua grandiositat i solidesa abans del desastre. Tot i que no es detallen minuciosament les característiques arquitectòniques, com fa Carrasco per argumentar la seua crítica a la fortalesa, es veu de manera clara com la descripció serveix per remarcar l'impacte devastador que va tenir el terratrèmol, ja que s'il·lustra que fins i tot una construcció tan robusta va sucumbir davant la força de la natura.

Pel que fa als supervivents, se n'esmenten els noms i els càrrecs i es remarca la seua situació després del sisme. Entre els que van aconseguir salvar-se, es troben alguns membres del convent i altres habitants que, tot i haver estat atrapats entre la runa, van sobreviure amb ferides de diversa gravetat. No obstant això, el relat també descriu la tràgica mort de diverses persones, entre les quals es trobaven membres de la comunitat religiosa i altres habitants del castell.

Com en la crònica de Ximeno, un dels esdeveniments més importants que es menciona és la pèrdua de les Sagrades Formes, que van ser sepultades entre les runes del convent. La troballa posterior d'aquestes formes és descrita amb un to de profunda devoció i alleujament i simbolitza un petit consol enmig de la tragèdia. La seua recuperació es presenta com un signe d'esperança i fe en un moment de gran desconsol.

La relació conclou amb una narració detallada dels esdeveniments ocorreguts el 29 de març, quan es van localitzar més cossos de víctimes i es van recuperar més relíquies religioses d'entre les runes, i amb un recordatori del que encara faltava per trobar. Els descobriments van tornar a commoure la comunitat i evocaven la magnitud de la pèrdua, però també la importància de mantenir viva la memòria dels que van morir i de les sagrades relíquies que es van salvar.

5. Comparació de perspectives i interdependència entre les fonts

Si comparem aquests quatre escrits, observem que en el de Vicent Ximeno s'hi pot observar una dimensió espiritual significativa. El context religiós de l'època impregnava moltes de les interpretacions dels esdeveniments, i Ximeno no n'és una excepció. Fa referència a la providència divina com a explicació dels terratrèmols, un element que denota l'inevitable vincle entre la ciència i la religió en el segle XVIII. Aquest enfocament, que mescla observació empírica i reflexió teològica, és característic del seu temps i reflecteix una visió que cerca entendre el món a través de la dualitat de la raó i la fe.

Esteban Félix Carrasco es distingeix en els seus escrits per un enfocament objectiu i crític respecte als esdeveniments. A diferència de Vicent Ximeno, que incorpora elements espirituals i providencials

en la seua narració, Carrasco es concentra en una anàlisi més pragmàtica i tècnica dels fets. El seu text ofereix una descripció detallada de la història del castell de Montesa i presenta una anàlisi crítica dels aspectes arquitectònics i geogràfics que van influir en la destrucció causada pels terratrèmols, a més d'il·lustrar minuciosament les conseqüències patides als diversos nuclis urbans.

Finalment, cada un dels dos textos publicats per Joseph Teixidò mostra una faceta diferent. El primer dels seus escrits se centra en la descripció dels esdeveniments i les seues conseqüències. Aquest text es caracteritza per la seua objectivitat i un cert grau de distanciament emocional, en línia amb la tradició cronística. S'hi descriuen els danys estructurals, les víctimes i les reaccions de la població amb un estil que busca l'equilibri entre la precisió informativa i l'anàlisi social. En aquest sentit, el primer text de Teixidò és comparable al de Carrasco, en el seu afany de proporcionar una visió completa i informativa dels esdeveniments.

El segon text de Teixidò, però, adopta un to diferent. En aquest escrit, l'autor fa una reflexió més profunda sobre les causes dels terratrèmols, no només des d'un punt de vista físic, sinó també metafísic. Aquest segon text introdueix una dimensió teològica més marcada, i és aquí on es desmarca de l'objectivitat de la primera publicació per endinsar-se en un terreny més especulatiu. No només això, sinó que es passa d'una descripció breu però general de diverses localitats afectades pel sisme a una crònica detallada d'allò ocorregut a Montesa. Això fa que aquest segon text siga més proper als escrits de Ximeno en termes d'estil i intenció.

Les diferències en els impresos no només reflecteixen les inclinacions personals dels autors, sinó també la varietat de formes en què els esdeveniments catastròfics poden ser interpretats i presentats. Mentre que Carrasco sembla adreçar-se a un públic interessat en els fets nus i crus, Ximeno busca arribar a les emocions dels seus lectors, i els escrits publicats per Teixidò es mouen entre ambdues tendències i ofereixen tant una crònica com una reflexió. Això ens mostra que els terratrèmols de Montesa, més enllà de ser un fet històric, van ser també un esdeveniment cultural que va generar una rica diversitat de discursos, cada un dels quals reflecteix un aspecte diferent de la realitat social i espiritual del seu temps.

Una de les qüestions més intrigants relacionades amb els textos sobre els terratrèmols de Montesa és la sorprenent coincidència entre el text de Vicent Ximeno i la *Relación del terremoto y sus efectos*, que recordem que és un document anònim. Les similituds són tan pronunciades que moltes parts dels dos textos són idèntiques o gairebé idèntiques en redacció i contingut. Aquest fet obre una sèrie de preguntes importants sobre l'autoria, la transmissió de la informació i la pràctica de l'escriptura en aquella època.

La primera possibilitat que cal considerar és que ambdós textos hagen derivat d'una font comuna, potser un altre escrit o fins i tot una crònica oral transmesa entre els supervivents del convent de Montesa o altres testimonis dels esdeveniments. Al segle XVIII, no era estrany que diferents autors feren servir les mateixes fonts sense necessàriament citar-les; això podria explicar les similituds sense necessitat de qüestionar la integritat dels autors o editors implicats.

No obstant això, la profunditat de les coincidències entre els textos de Ximeno i l'anònim publicat per Texidò suggereix una altra possibilitat: la reproducció directa d'un text per part de l'altre autor. Malgrat que alguns es troben reordenats, trobem diversos fragments en què només canvien unes poques paraules d'un escrit a l'altre, com podem observar en els següents extractes que descriuen el castell de Montesa.

Elevábase un peñón hasta diez estados sobre una loma de tierra, enteramente separada de las otras montañas vecinas. Su figura era ovada y su longitud de levante a poniente como de unos trescientos pasos, si bien su latitud, que era de septentrión a medio día, apenas tendría ciento y treinta. Sobre dicho peñón subía perpendicularmente una muralla por líneas cortadas y escabrosas que, siguiendo la irregularidad de su sitio, hacía una fortaleza también irregular en sus líneas, ya curvas, ya rectas y ya oblicuas, aunque sin ángulos que defendiesen los flancos ni otra obra más que dicha muralla, pero toda de sillería (Ximeno 1748: f.2).

Sobre una loma de tierra se elevaba un peñasco a unos como ocho o nueve estados, enteramente dividido y separado de las otras montañas. Era su arquitectura algo ovada con una línea escabrosa, siendo longitud de levante a poniente de unos 300 pasos, y su latitud de septentrión a medio día apenas tendría 130. Sobre esta peña cortada se elevaba perpendicularmente por la misma línea de lo cortado una muralla que, siguiendo la irregularidad de su sitio, hacía una fortaleza irregular por líneas ya corvas, ya rectas y ya oblicuas, pero sin ángulos que defendiesen los flancos ni otra obra más que la dicha muralla, toda obra de sillería, con diez y seis o diez y siete palmos de espesura toda ella (Anònim 1748c: f.1r).

La qüestió de l'autoria és especialment complexa en aquest cas, ja que el text publicat per Texidò és anònim, la qual cosa complica la identificació del seu autor real. Aquesta anonimitat pot haver estat intencionada per diverses raons, però el nombre destacat de similituds entre els textos planteja interrogants sobre l'originalitat i la relació entre ambdues cròniques. Encara que aquestes coincidències no impliquen necessàriament una manca de fiabilitat, sí que poden suggerir una interdependència entre les fonts o, fins i tot, un mateix autor, la qual cosa convida a una lectura més crítica. En aquest context, l'anàlisi de la possible connexió entre les dues obres esdevé fonamental per comprendre millor la transmissió i la interpretació dels esdeveniments, així com per avaluar-ne la credibilitat com a fonts històriques. Aquesta complexitat afegeix una capa addicional d'interès en la investigació dels terratrèmols de Montesa, que són un cas d'estudi, doncs, no només per als historiadors, sinó també per als estudiosos de la literatura i la transmissió textual.

6. Altres testimonis

A banda d'aquests quatre impresos, però, en trobem cinc més (tres dels quals són anònims) que ajuden a completar el relat dels terratrèmols des de diferents perspectives. Així, cada text aporta una visió única i complementària d'aquestes catàstrofes naturals, des de la crònica diària fins a les reflexions filosòfiques sobre la naturalesa dels terratrèmols.

En primer lloc, trobem un extracte d'una relació que va deixar escrita el doctor Rafael Lombart (citada en Buforn i Udías 2018), que ofereix una narració diària dels esdeveniments ocorreguts durant i després dels terratrèmols. Aquesta cronologia detallada permet seguir el desenvolupament de les rèpliques i els seus efectes, la qual cosa ofereix una imatge precisa de com van viure els habitants de la zona aquells dies tràgics. No obstant això, és notable l'absència de la menció a la troballa de les Sagrades Formes, un fet que altres cròniques d'aquella època van considerar de gran importància. Aquesta omisió podria reflectir les diferents perspectives o prioritats de l'autor a l'hora de documentar els fets.

La *Memoria y breve relación de los grandes estragos y ruinas que padeció esta Villa de Anna y su comarca en el año del Señor de 1748, causados por los terremotos que acaecieron en dicho año*, de Joseph Sarrió (citada en Buforn i Udías 2018), és una obra posterior a les altres de què parlem que es publica el 1762. Sarrió la redacta des del seu punt de vista, un testimoni que va viure el sisme del 23 de març i que es trobava a València en aquell moment exacte. No només descriu els danys materials, sinó que també reflexiona sobre les conseqüències a llarg termini d'aquests terratrèmols. La seua memòria destaca per la capacitat de l'autor de combinar la narració dels fets amb una breu anàlisi de les repercussions socials i econòmiques que aquests van tenir sobre la regió afectada.

Entre els textos anònims, en trobem un en portugués publicat a Lisboa, la *Relação do formidavel e lastimoso terremoto succedido no Reino de Valença no dia 23 de março deste presente anno de 1748 pelas 6 horas e tres cuartos de mabna e dos horrorosos estragos e lamantaveis ruinas que tem padecido a ciudade de Valença, capital daquelle reino e mais lugares circumvisinhos, conforma as noticias communidas até o dia 27 do memos mez ao capitao general, arcebispo e intendente e as que succesivamente vao chegando aa Corte de Madrid, de donde se comunicarao a esta de Lisboa*, que és una traducció literal de la *Relación de los estragos y desgracias*, però que ara incorpora també una deliberació més filosòfica i científica sobre la naturalesa d'aquests fenòmens. Aquesta obra ofereix una visió més global i reflexiva, ja que inclou un llistat de diversos sismes al llarg de la història i les diferents teories dels filòsofs sobre les causes dels terratrèmols. Això li atorga un valor afegit com a font que no només documenta els fets, sinó que també intenta comprendre'ls dins d'un marc més ampli de coneixement.

La *Segunda relación de las noticias que últimamente se han recibido de los estragos causados en todo el Reino de Valencia desde e día veinte y tres de marzo que empezaron los primeros huracanes y terremotos hasta la noche del día dos de abril, en que se repitió, según se refiere en las cartas del 3 del mismo, de este año de 1748*, publicat per la Viuda de Juan Sánchez Pardo, tot i que no se centra específicament en Montesa, aporta un relat que esmenta diverses localitats afectades, com Oriola, Múrcia i Alacant. Com passa en el cas de la *Relación de los estragos y desgracias* amb la menció de Sagunt i Castelló, aquest fet subratlla l'abast geogràfic del desastre i mostra com els terratrèmols no només van afectar València, sinó també una àmplia franja del sud-est de la península. A més a més, a banda de narrar els danys materials i les víctimes, el text també reflecteix el sentiment de por generalitzada i el posterior consol trobat en la troballa de les Sagrades Formes, un episodi vist com un senyal de protecció divina enmig de la destrucció.

En últim lloc, la *Verdadera relación de los estragos, sustos, ruinas y fúnebres sucesos que se experimentaron el día 23 de marzo del presente año de 1748 en la villa y castillo de Nuestra Señora de Montesa, como también en la ciudad de San Felipe y en diferentes partes de este Reino de Valencia. Compuesta por la medrosa pluma de un afligido corazón* és un text d'una gran intensitat emocional. L'autor, tot i mantenir-se anònim, expressa amb una faceta més artística, amb apel·lacions directes a Déu i amb claredat la desesperació i el dolor viscut per les comunitats afectades (especialment a Montesa i a Xàtiva) i de manera que, fins i tot, es dirigeix directament a Déu per transmetre-li la seua tristesa i consternació en diverses ocasions. La descripció dels «fúnebres sucesos» reflecteix no només la destrucció física, sinó també la profunda commoció espiritual i emocional que va afectar els habitants. Aquesta obra és un testimoni del trauma col·lectiu experimentat durant els terratrèmols, en què s'hi la fragilitat humana davant les forces de la natura.

7. Concurrències i diferències en la descripció dels sismes

Els diversos testimonis sobre els terratrèmols de Montesa del segle XVIII ofereixen una rica però complexa varietat de dades que, malgrat coincidir en alguns punts clau, presenten divergències notables tant en els horaris com en les durades dels fenòmens, com assenyala Faus (1989: 41). Aquestes diferències posen de manifest les dificultats inherents a la recopilació de dades precises en una època en què les eines per a mesurar el temps i registrar esdeveniments eren limitades i, sovint, subjectes a interpretacions personals o locals.

Pel que fa al primer terratrèmol, totes les publicacions coincideixen en el fet que va tenir lloc el 23 de març, la qual cosa indica que la data va quedar ben fixada en la memòria col·lectiva dels testimonis i en els registres d'època. No obstant això, hi ha una divergència considerable en els detalls més precisos, com són l'hora exacta i la durada del sisme. Ximeno, per exemple, documenta que el terratrèmol va succeir a les 6:15 del matí i que la seua durada va ser equivalent a un credo i mig, una unitat de mesura del temps basada en la recitació d'una oració específica. Aquesta precisió suggereix un testimoni molt conscient del moment i de la durada.

En canvi, Carrasco situa l'esdeveniment a les 6:45, mitja hora més tard, i afirma que va durar uns dos minuts, una estimació més laica i, potser, més aproximada des del punt de vista modern. La *Relación de los estragos y desgracias* publicada per Teixidò i la *Relação do formidavel e lastimoso terremoto* també esmenten les 6:45 com l'hora d'inici, però redueixen la durada a un sol minut, probablement per una percepció diferent de la intensitat o del temps transcorregut durant el sisme. És important notar que en aquests escrits la durada del moviment sísmic fa referència específicament a València, i es podria inferir que la duració percebuda a Montesa, més a prop de l'epicentre, podria haver estat més llarga.

El segon text publicat per Teixidò, la *Relación del terremoto y sus efectos*, d'altra banda, indica que el terratrèmol va començar sobre les 6:30 del matí i va durar dos credos, de manera que tant es retarda

l'hora com s'allarga la durada respecte al text de Ximeno. Lombart, amb una aproximació més general, situa el sisme entre les sis i les set del matí, amb una durada de quasi dos credos, amb la qual cosa ofereix una franja horària que intenta captar la variabilitat dels testimonis. Aquest tipus de registre menys precís podria ser indicatiu d'una recopilació de dades a partir de múltiples testimonis o d'una percepció més generalitzada.

Pel que fa a Sarrió, la seua descripció es distingeix per no proporcionar una hora exacta sinó una referència temporal basada en l'alba: el terratrèmol hauria ocorregut poc després de passar un quart des de l'eixida del sol. Aquest mètode de registre, més relacionat amb l'observació natural, deixa de banda la durada exacta, cosa que pot posar de manifest una major preocupació per la seqüència dels esdeveniments que no pas per les seues característiques temporals.

Finalment, els textos publicats per la Viuda de Juan Sánchez Pardo i per Cosme Granja, en canvi, presenten buits importants en la descripció del primer terratrèmol: el text de la Viuda de Juan Sánchez Pardo no fa menció ni de l'hora ni de la duració del sisme, mentre que el de Cosme Granja només proporciona una franja horària entre les sis i les set del matí sense cap menció de la durada. Aquestes omissions podrien deure's a la manca d'informació precisa o a la consideració que altres esdeveniments eren més rellevants per als autors.

En les referències al segon terratrèmol, observem que les discrepàncies entre les fonts són encara més pronunciades. És rellevant tenir en compte que els escrits publicats per Teixidò i per Cosme Granja i la *Relação do formidavel e lastimoso terremoto* no ofereixen dades sobre aquest segon terratrèmol, atès que van ser redactats i publicats abans que tingués lloc, així com tampoc n'ofereix Sarrió. Ximeno i Carrasco coincideixen en assenyalar la data del 2 d'abril, amb Ximeno indicant que va ser durant la nit i Carrasco especificant que va ocórrer a les 21:30. Carrasco també esmenta que aquest segon terratrèmol va ser més curt que el primer, tot i que no proporciona una durada exacta. Això podria reflectir una percepció d'intensitat menor o una realitat geològica diferent. Finalment, el text publicat per la Viuda de Juan Sánchez Pardo coincideix amb la data i la franja horària d'aquests autors (2 d'abril, entre les nou i les deu de la nit), la qual cosa reforça la cronologia, tot i que no s'hi detalla la durada del sisme.

Lombart, però, divergeix notablement en la línia temporal i situa el segon terratrèmol el 8 d'abril, també entre les nou i les deu de la nit i sense oferir informació sobre la seua durada. Com s'indica en Buforn i Udías (2018: 107), en una notícia curta recollida per Vicent Rausell, per la seua banda, s'hi menciona el 7 d'abril com la data del segon terratrèmol, sense afegir més detalls, cosa que suggereix una altra possible interpretació o font d'informació. Aquesta disparitat temporal podria ser el resultat d'una confusió en els testimonis o d'una transmissió errònia de la informació. La variabilitat en les dates (el 2, 7 i 8 d'abril), per tant, posa en relleu la complexitat de documentar esdeveniments naturals en una època en què les comunicacions eren lentes i sovint fragmentades.

En resum, els diferents relats sobre els terratrèmols de Montesa presenten una mescla de coincidències i divergències que il·lustren les dificultats de recollir i sintetitzar informació precisa en el context del segle XVIII. Si bé hi ha un consens general sobre la data del primer terratrèmol i sobre la franja horària en què es va produir, les variacions en l'hora exacta i la durada mostren la diversitat de les experiències personals i la possible influència de factors locals en la percepció dels esdeveniments. Pel que fa al segon terratrèmol, les discrepàncies són més marcades, amb dates diferents i horaris variats, la qual cosa fa pensar en una transmissió de la informació menys fiable o en la possibilitat de diversos sismes percebuts com un sol esdeveniment. Aquestes diferències ens ofereixen una visió valuosa de com es percebien i es registraven els fenòmens naturals en una època anterior a la ciència moderna de la sismologia.

8. Conclusions

A tall de cloenda, podem afirmar que els terratrèmols de Montesa de 1748 representen un esdeveniment de gran rellevància no només per la seua magnitud destructiva, sinó també per la profunda influència que van exercir en la cultura i la memòria col·lectiva del Regne de València. A través de l'anàlisi de les diferents cròniques i relacions escrites sobre aquests terratrèmols, hem pogut constatar que cada autor aporta una visió particular i complementària dels fets, basada en la seua formació, creences i experiències.

Vicent Ximeno, amb la seua obra marcada per una forta dimensió espiritual, ofereix una interpretació dels terratrèmols com a manifestacions de la voluntat divina, castigant els pecats dels homes, mentre que Esteban Félix Carrasco adopta un enfocament més tècnic i pragmàtic i se centra en els problemes estructurals del castell de Montesa i les conseqüències materials dels sismes. Els textos anònims publicats per Joseph Texidò, per la seua part, ens ofereixen una doble perspectiva que permet entendre com els esdeveniments van ser percebuts des de diferents angles. A més a més, és important destacar la possible interdependència entre les fonts analitzades, especialment entre l'obra de Ximeno i una de les cròniques anònimes de Texidò, i el fet que els sismes van generar una rica varietat de discursos que reflecteixen diferents aspectes de la realitat social i espiritual del moment.

Així doncs, amb aquesta investigació hem pretés contribuir a una millor comprensió dels terratrèmols de Montesa, però també posar en relleu la importància d'analitzar les fonts històriques tenint en compte les diverses influències que poden haver modelat la narrativa dels esdeveniments. Amb tot, la sèrie de sismes continua sent un cas d'estudi rellevant per a historiadors i estudiosos de la literatura i ofereixen valuoses lliçons sobre la transmissió i interpretació dels esdeveniments històrics.

Bibliografia

- Alberola, A. (1995) «Catástrofe e historia: el terremoto valenciano de 1748», en Cabildo Insular de Gran Canaria (ed.) *Homenaje a Antonio de Béthencourt Massieu I*, Las Palmas de Gran Canaria, Cabildo Insular de Gran Canaria, pp. 59-82.
- Alberola, A. (2012) «Terremotos, memoria y miedo en la Valencia de la edad moderna», *Estudis: Revista de historia moderna*, 38, pp. 55-75.
- Anònim (1748a) *Relação do formidavel e lastimoso terremoto succedido no Reino de Valença no dia 23 de março deste presente anno de 1748 pelas 6 horas e tres quartos de mahna e dos borrorosos estragos e lamantaveis ruinas que tem padecido a cidade de Valença, capital daquelle reino e mais lugares circumvisinhos , conforma as noticias communidas até o dia 27 do memos meꝝ ao capitão general, arcebispo e intendente e as que succesivamente vao chegando aa Corte de Madrid, de donde se comunicarao a esta de Lisboa*, Lisboa, Francisco Luiz Ameno.
- Anònim (1748b) *Relación de los estragos y desgracias que en el Reino de Valencia ha ocasionado el nunca visto huracán y temblor de la tierra succedido en el día 23 de marzo de este año, a las siete menos cuarto según las noticias comunicadas, hasta el 27 del mismo, al Capitán General, Arzobispo e Intendente, y las que succesivamente van llegando a esta corte por las cartas recibidas en ellas*, Barcelona, Joseph Teixidò.
- Anònim (1748c) *Relación del terremoto y sus efectos que padeció el Sacro Convento de Montesa en el día 23 de marzo de 1748*, Barcelona, Joseph Teixidò.
- Anònim (1748d) *Segunda relación de las noticias que últimamente se han recibido de los estragos causados en todo el Reino de Valencia desde e día veinte y tres de marzo que empezaron los primeros huracanes y terremotos hasta la noche del día dos de abril, en que se repitió, según se refiere en las cartas del 3 del mismo, de este año de 1748*, Madrid, Viuda de Juan Sánchez Pardo.
- Anònim (1748e) *Verdadera relación de los estragos, sustos, ruinas y fúnebres sucesos que se experimentaron el día 23 de marzo del presente año de 1748 en la villa y castillo de Nuestra Señora de Montesa, como también en la ciudad de San Felipe y en diferentes partes de este Reino de Valencia. Compuesta por la medrosa pluma de un afligido corazón*, València, Cosme Granja.
- Badia, A. M. (1999) *Les «Regles de esquivar vocables» i «La qüestió de la llengua»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Buform, E. & Udías, A. (2018) *El terremoto de Montesa del 23 de Marzo de 1748, a partir de documentos contemporáneos*, Madrid, Centro Nacional de Información Geográfica.
- Carrasco, E. F. (1748) *Relación puntual, circunstanciada de la ruinas y extragos causados por los terremotos que se sintieron en varias partes del Reino de Valencia los días 23 de marzo y 2 de abril de 1748, sacada de las noticias testimoniadas remitidas por los gobernadores, corregidores y justicias al excelentísimo señor duque de Caylus, gobernador y capitán general de este dicho reino y el de Murcia*, València, Viuda d'Antonio Bordazar.
- Cerdà, J. (1999) *Documenta. Textos recuperats per a la Història de Montesa*, 4, pp. 1-75.
- Esteban Félix Carrasco (s. d.). Wikidat. Recuperat el 30 d'agost de 2024, de <https://es.wikidat.com/info/esteban-felix-carrasco>

- Esteban Félix Carrasco (s. d.). Wikidata. Recuperat el 30 d'agost de 2024, de <https://www.wikidata.org/wiki/Q5849065>
- Faus, A. (1989) «Los terremotos de 1748 en el antiguo Reino de València. Documentos de base y notas para su estudio», *Cuadernos de geografía*, 45, pp. 35-50.
- Gallardo, N. & Gómez, J. (2010) «Las versiones de Medicina y Botánica y la nueva terminología científica en el siglo XVIII», *Cuadernos del Instituto Historia de la Lengua*, 4, pp. 55-75.
- Martí, F. (1895) *El doctor Vicente Ximeno y Sorlí, presbítero, bibliógrafo valenciano: estudio biográfico y bibliográfico*, València, Impremta de Federico Doménech.
- Pastor, J. (1830) *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días y de los que aún viven. Tomo II*, València, Ildefonso Mompié.
- Pitarch, V. (2001) *Llengua i església durant el barroc valencià*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Ximeno, V. (1748) *Relación verdadera de los terremotos padecidos en el Reino de Valencia desde el día 23 de marzo del año 1748 y de las rogativas que se hacen en la ciudad de Valencia y en otras partes del reino a Dios Nuestro Señor para que aplaque su ira y cese este castigo*, València, Joseph Estevan Dolz.
- Ximeno, V. (1749) *Escritores del Reino de Valencia. Tomo II*, València, Joseph Estevan Dolz.